

De Zuidwestbrabantse moullering en de umlaut

1. INLEIDING

Met deze bijdrage tot het colloquium over moullering en umlaut wil ik een aantal oude historisch-fonologische thema's opnieuw onder de aandacht brengen : de moullering, de umlaut en de plausibiliteit van een verband tussen beide verschijnselen. Het ligt daarbij in mijn bedoeling om vanuit de Zuidwestbrabantse dialecten een aantal gegevens naar voren te schuiven die het bestaan van een historische correlatie moullering-umlaut erg aannemelijk maken.

Het thema umlaut, gekoppeld aan de moullering, is in de oudere literatuur (van de vorige en van begin deze eeuw) veelvuldig aan bod gekomen. Er ging toen heel wat aandacht uit naar het ontstaan van de umlaut, in het bijzonder naar de invloed die een palataal segment (*i* of *j*) in een onbeklemtoonde syllabe op de voorafgaande vocaal en/of consonant(en) kon uitoefenen. Dat resulteerde in twee theorieën : de moulleringstheorie en de anticipatietheorie. Kort samengevat houden die theorieën het volgende in. Volgens de moulleringstheorie heeft de umlaut zich niet rechtstreeks o.i.v. een *i* of *j* in een volgende onbeklemtoonde syllabe ontwikkeld, maar via moullering van de tussenliggende consonant(en), bv. **badi* > **bađi* > *bedə*. De anticipatietheorie verwerpt een

dergelijke tussenfase uitdrukkelijk en gaat ervan uit dat de umlaut is ontstaan doordat de stamvocaal van een woord anticipeerde op de volgende *i* of *j*. De aanzet daartoe zou gegeven zijn door de vervanging van het Igm. wisselende accent door een Germ. eenheidsaccent. Als gevolg daarvan waren de heldere vocalen in de uitgangen tot verdwijnen gedoemd.

De anticipatietheorie heeft in de loop van de 19de eeuw nogal wat aanhangers gekend, maar naar het einde van de eeuw toe kreeg de mouilleringstheorie de bovenhand, o.a. onder invloed van publikaties van Scherer, 1878 en Sievers, 1895 & 1901. Voor de stelling dat de umlaut zich via een tussenfase van consonantenmouillering voltrok, baseerden ze zich op oude Ohd. spellingswijzen met tussengeschoven *i* tussen stamvocaal en consonant, bv. <aigi>, <muillen>, <scoina>. Daarbij werd het <i>-grafeem geïnterpreteerd als de aanduider van een palatale articulatie van de consonant. De ultra-korte diftongen zouden dan in een later stadium door rechtstreekse inwerking van de <i> tot een palatale monofong geëvolueerd zijn : <ai> → <e>, <ui> → <ü> en <oi> → <ö>.

Voor het Nederlands werd de plausibiliteit van de mouilleringstheorie vrij goed aangetoond door Van Ginneken, 1934a, 1934b & 1935. Hij was één van de eersten die zijn bewijsmateriaal aan de synchrone dialecten ontleende (1). Daarmee was hét tegenargument tegen de mouilleringstheorie voorgoed uit de weg geruimd. Vol-

(1) Van Ginnekens argumentatie voor de mouilleringstheorie is in hoofdzaak gebaseerd op de talrijke dialectgegevens in Zuidnederlandse dialectmonografieën, o.a. Cuijpers, 1885, Mertens, 1883, Colinet, 1896, Goesmans, 1897, Grootaers, 1908, Dupont, 1910, Grauls-Grootaers, 1930, Mazereel, 1931. Ook Rooth, 1929 heeft de mouilleringstheorie aan de hand van dialectmateriaal uit de Friese dialecten aannemelijk gemaakt.

gens de voorstanders van de anticipatietheorie was het erg onwaarschijnlijk dat umlaut via moullering ontstaan was, aangezien nergens nog een spoor van moullering terug te vinden was. Het tegenbewijs voor die overtuiging kon echter gemakkelijk geleverd worden vanuit het arsenaal aan moulleringsgevallen in bepaalde Zuidnederlandse dialecten. Dat is de grote verdienste van Van Ginneken geweest.

Het verband tussen umlaut en moullering heeft sedert de publikaties van Van Ginneken nauwelijks nog aandacht gekregen in de literatuur (2). De umlaut daarentegen, en dan meer bepaald het raadsel van de primaire en de secundaire umlaut, blijft de linguïsten tot op heden fascineren (zie o.a. Goossens, 1989 en Van Loon, 1986). In de laatste decennia wordt de umlaut dus los van de moullering geëxploreerd. Nochtans kan onderzoek van de moullering zoals ze zich op dit ogenblik nog manifesteert in een relatief groot aantal Zuidnederlandse dialecten nieuw licht werpen op het umlautsvraagstuk. Een aantal aspecten in de verschijningsvormen en de verspreiding van de Westbrabantse moullering roepen immers reminiscenties aan de umlaut op en pleiten op die manier voor de moulleringstheorie.

Ik zal de feiten uit de Westbrabantse dialecten die in de richting van een correlatie moullering-umlaut wijzen, hier even op een rijtje zetten, maar voor een goed begrip ervan lijkt het me noodzakelijk om vooraf een analyse te geven van het Westbrabantse moulleringsverschijnsel.

(2) Tenzij dan in de erg verdienstelijke publikatie van Carême, 1950.

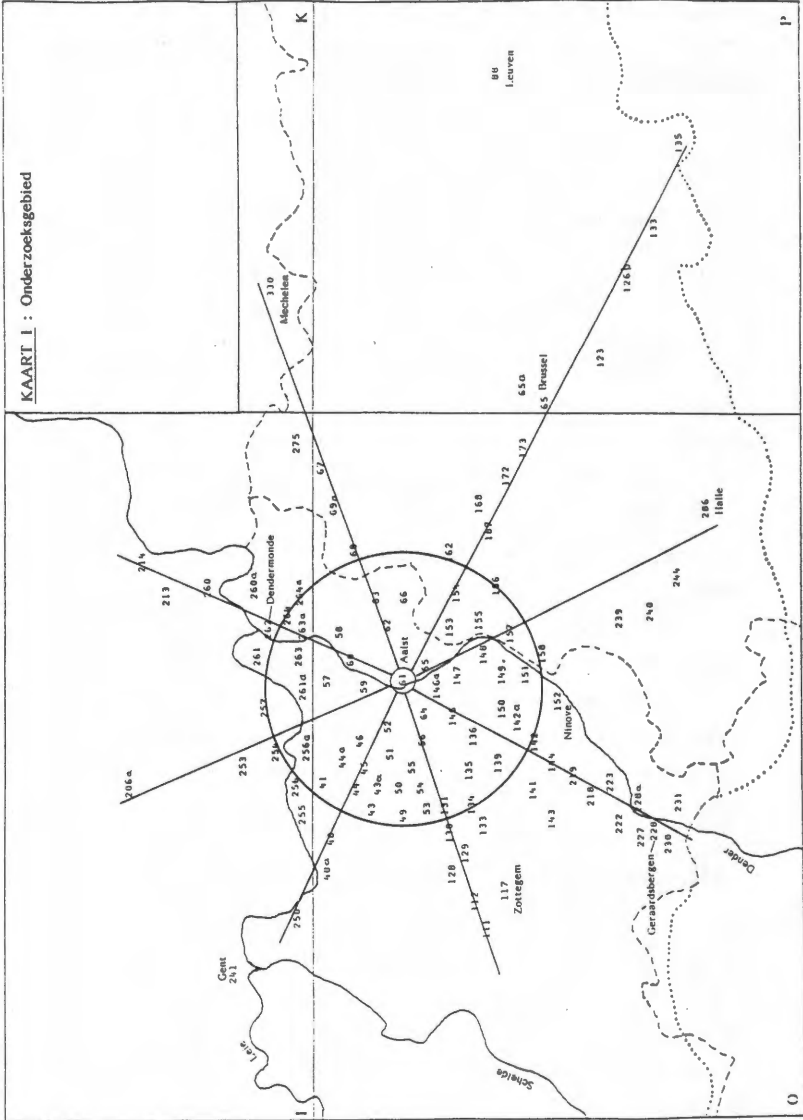
2. DE ZUIDWESTBRABANTSE MOUILLERING

De Zuidwestbrabantse mouillering was het onderwerp van mijn proefschrift (Keymeulen, 1991). Daarin heb ik diverse aspecten van de mouillering in de Denderstreek en het aansluitende Westbrabantse gebied onder de loupe genomen. Kaart 1 laat zien welke dialecten in het onderzoek betrokken werden. Er werd een kerngebied rond Aalst (O 61) afgebakend waaruit alle dialecten afgevraagd werden. Daarnaast werden ook de dialecten van de acht assen die vanuit dat gebied vertrekken, nauwkeurig onderzocht. Die werkwijze was geïnspireerd op het gegeven dat wat in de ruimte naast elkaar verschijnt, in de tijd achter elkaar gesitueerd moet worden. Op die manier kwam ik aan 107 dialecten in totaal en daarvoor werden 800 items en 60 zinnetjes afgevraagd. Dat aantal kon voor een aantal items nog uitgebreid worden dank zij de gegevens van de Reeks Nederlandse Dialectatlassen en van tal van dialectmonografieën. Op grond van dat overwegend actuele dialectmateriaal heb ik o.a. proberen na te gaan :

- onder welke voorwaarden de mouillering opereert ;
- met welke andere verschijnselen dat eventueel gepaard gaat ;
- welke dialecten het verschijnsel kennen of hebben gekend ;
- wanneer de mouillering ontstaan is en hoe ze geëvolueerd is ;
- hoe de regressie van de mouillering zich manifesteert, enz.

Behalve naar inherente eigenschappen van de Westbrabantse mouillering werd dus ook gepeild naar het ontstaan, het historische verloop en de (synchrone en

KAART I : Onderzoeksgebied

diachrone) verspreiding van het verschijnsel. Het onderzoek van de moullering heeft me echter nog verder gevoerd ; het heeft me o.a. ook bij het probleem van de umlaut laten belanden. Maar daarover later meer ; we zullen nu eerst ingaan op het moulleringsproces zelf.

2.1. Definitie.

Moullering is het verschijnsel waarbij consonanten palataal — dus ter hoogte van het palatum — gearticuleerd worden : t.g.v. moullering wordt *t* dus als [t̪] (b.v. in (hij) *weet* : [wɪt̪]), *s* als [ʃ] (b.v. in *mens* : [mɪn̪ʃ]), *l* als [ʎ] (b.v. in *wild* : [wɪl̪ʎ]), *k* als [k̪] (b.v. in *kind* : [k̪ɪnt̪]) enz. uitgesproken. Articulatorisch gezien hebben de gemouilleerde consonanten de volgende kenmerken gemeenschappelijk :

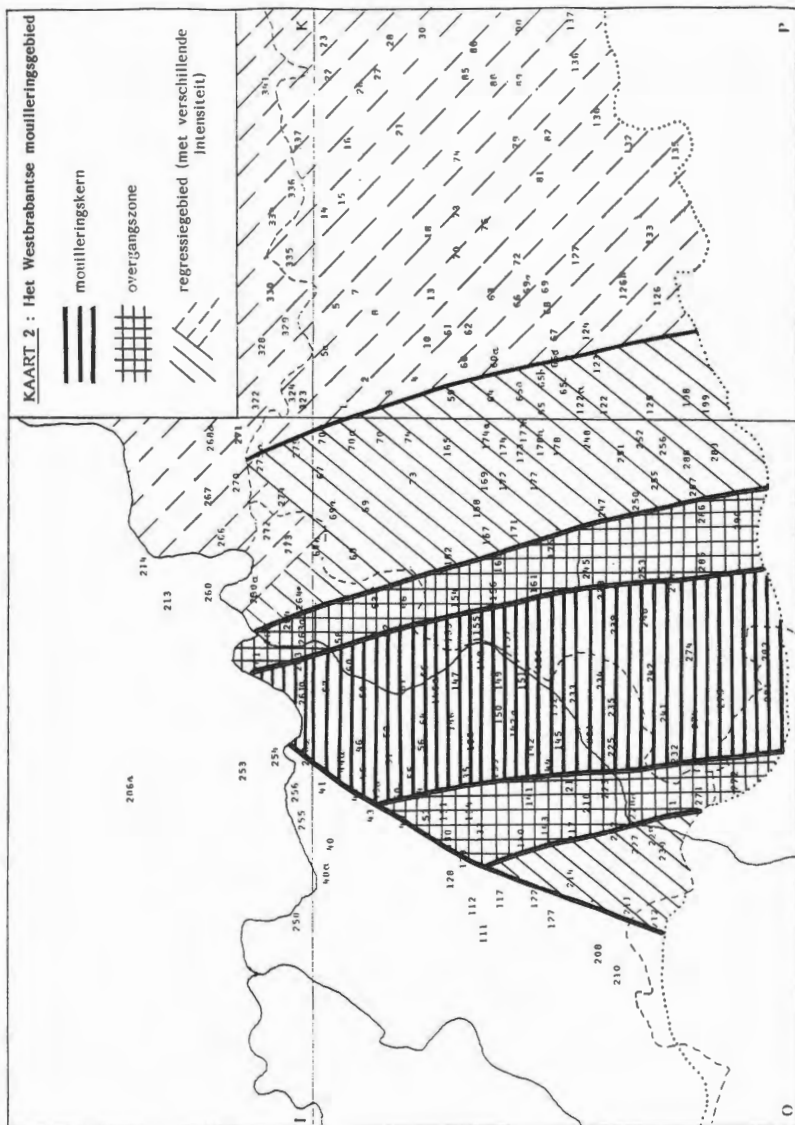
— ze worden met opgeheven tonglichaam gerealiseerd ;

— in vergelijking met hun niet-gemouilleerde pendanten is er een (voor- of achterwaartse) verplaatsing van het articulatiepunt in de richting van het palatum.

Op de fonetische aspecten van de moullering gaan we niet verder in, wel op de verspreiding, de conditionering en de begeleidende verschijnselen.

2.2. Verspreiding.

De moullering is sterk uitgebouwd in de dialecten van de Denderstreek en het aangrenzende Westbrabantse gebied. Voor een afbakening van de moulleringshaard verwijs ik naar Kaart 2. Ruw geschetst gaat het om het gebied dat zich in noord-zuid-richting van Dendermonde (I 262) tot Geraardsbergen (O 228) en in west-oost-richting van Herzele (O 133) tot het Pajottenland uitstrekt.

In de dialecten van dat « Westbrabantse » (3) gebied manifesteert de mouillering zich nog als een levenskrachtig proces, dat vrijwel automatisch opereert zodra aan de voorwaarden is voldaan. Mijn onderzoek heeft echter aangetoond dat het proces in vroeger eeuwen ook in de dialecten ten oosten van dat huidige kerngebied gewerkt moet hebben, maar de mouillering is daar om vrij duistere redenen op haar retour geraakt. De verdwijnende mouillering heeft echter sporen achtergelaten in het vocalisme. De vocalische wijzigingen t.g.v. mouilleringsregressie hebben het min of meer mogelijk gemaakt om het historische verspreidingsgebied van de mouillering te reconstrueren. Een van die vocalische veranderingen t.g.v. regressie is de ontwikkeling van een *i*-element tussen de vroeger gemouilleerde consonant(cluster) en de voorafgaande vocaal (daardoor b.v. *maand* : [moŋt > [moⁱnt]). In een verdere regressiefase werkt dat vrijgekomen *i*-tje zodanig in op de stamvocaal dat die een echte palatale kleur krijgt (dus : [moⁱnt] > [mœnt]). Die verschillende vormen, die in de tijd waarschijnlijk na elkaar gesitueerd moeten worden, verschijnen in de ruimte naast elkaar ; [moŋt] in de mouilleringkern ; [moⁱnt] in de Brabantse dialecten ; [mœnt] in enkele dialecten van Klein- en Noord-Brabant en van Antwerpen.

In Oost-Limburg aan de Maas komt nog een andere mouilleringkern voor, die zich — blijkens de gegevens uit heel wat oude en jongere dialectmonografieën — ongeveer uitstrekt tussen Roermond (L 329), Maasmechelen (Q 9) en Bree (L 360). Gezien de verspreiding van de concomitante verschijnselen bij de regressieve mouillering is het niet uitgesloten dat de huidige mouilleringshaarden van West-Brabant en Oost-Limburg in

(3) Fonologisch gezien zijn die dialecten grotendeels Brabants van aard.

vroeger tijden de uiterste grenzen waren van één groot continentaal mouilleringsgebied. Ik heb het dan wel uitsluitend over Zuid-Nederland; voor het noorden is het me niet duidelijk of de mouillering er ooit gewerkt heeft, en — als dat zo is — tot waar ze dan precies gereikt heeft. In de Noordnederlandse dialectmonografieën vinden we echter geen enkel spoor van mouilleringsvormen of -relicten in de aard van die van het continentale zuiden.

2.3. Conditionering.

Men zal zich nu wellicht afvragen wat zo kenmerkend is aan die Zuidnederlandse mouilleringsvormen. Daarmee belanden we bij de voorwaarden waaronder het verschijnsel in West-Brabant optreedt. Iedereen kent wel enkele van die typische mouilleringsvormen van de Denderstreek, al was het maar de uitspraak van de plaatsnaam *Aalst* als [v]ʃt]. Andere voorbeelden zijn : [kiŋt] (kind), [vɛ|t] (veld), [muʃ] (muts), [nu|ə] (naald) enz.

Op grond van de diverse mouilleringsvormen kunnen we enkele algemene voorwaarden voor het optreden van de mouillering formuleren :

1. De mouillering is vrijwel uitsluitend van toepassing op de alveolaire consonanten.

2. De mouillering opereert alleen in clusterverband : ze manifesteert zich m.a.w. zodra twee of meer alveolair-gecombineerd worden.

3. De Westbrabantse mouillering is tenslotte woordafhankelijk : ze komt wel binnen een morfeem (*wild* : [wi|t]) én op de morfeemnaad (hij *wilt* : [wi|t]) voor, maar

(over het algemeen) niet op de grens van twee woorden (ik *wil da* : [wildɑ]).

Op die drie algemene voorwaarden bestaan echter een aantal restricties :

1. De alveolaire consonanten zijn : *t, d, l, n, s, z* en *r*, maar de *r* onttrekt zich aan de mouillering. Woorden als *zwart* : [zwæ(r)t], *poort* : [py.^ərt]/[pu.^ə(r)t] zijn dus niet gekenmerkt door mouillering.

2. de mouillering komt enkel in clusterverband voor. Dat betekent echter niet dat elke homogeen alveolaire cluster voor mouillering vatbaar is. Clusters met *s* of *z* als eerste segment zijn niet mouilleerbaar ; als die consonanten echter verderop in de consonantverbinding voorkomen, dan treedt er wel mouillering op. Je hoort dus *haast* : [ost], *hoest* : [ust] zonder mouillering, maar *plaats* : [plʌʃ], *koets* : [kuʃ] met mouillering.

3. Een derde restrictie betreft de kwaliteit en kwantiteit van de vocaal die aan de alveolaire cluster voorafgaat. Die vocaal moet immers kort en gekleurd zijn.

* De voorafgaande vocaal is kort en dat impliceert dat oorspronkelijk lange vocalen vóór een gemouilleerde cluster verkorting ondergaan, cf. historische verkortingen in *beeld* : [bɛɪt], *maand* : [moɪt] ; alternantie tussen lange en korte vocaal in *spelen-speelt* : [spe:ln]-[spɛɪt], *wonengewoond* : [wu:n]-[ɣəwʌɪt], *breed-breedte* : [bri.^ət]-[briɛtə].

* Ook de kwaliteit van de voorafgaande vocaal speelt een rol in het mouilleringproces. De vocaal moet immers gekleurd zijn, maar mag geen oorspronkelijk korte *o* of *a* zijn. Die vocalen, samen met de *ə*, blokkeren dus het mouilleringproces, b.v. *hond* : [ont], *kant* : [kant], (het) *hagelt* : [v:ɣəlt].

2.4. Concomitante verschijnselen.

Concomitant met de mouillering manifesteren zich een aantal vocalische processen, en dat zowel bij de krachtige als bij de regressieve mouillering. Allereerst is er de wisselwerking tussen mouillering en vocaalverkorting. Als de stamvocaal lang is, dan gaat de mouillering vrijwel altijd met vocaalverkorting gepaard, cf. [spe:ln]-[spɪɫt̪], [wu:n]-[ɣəwɯŋt̪], [briːt̪]-[brɪt̪ə]. Op die manier is de vocaalverkorting (mede) verantwoordelijk voor de oppositie tussen b.v. [mont] (mond) en [moŋt̪] (maand), [spons] (spons) en [spoŋʃ] (Spaans). De mouillering heeft echter ook implicaties voor de kleur van de voorafgaande vocaal. Het is namelijk zo dat elke palatale vocaal die een tegenhanger heeft in de velaire of mediale rij van de vocaaldriehoek, gedepalataliseerd wordt. Concreet betekent dat dat *y*, *æ* en *æ* vóór een gemouilleerde cluster overgaan in hun niet-palatale pendant, dus :

y > *u*, b.v. *myts* > [muʃ] (muts), *pynt* > [puŋt̪] (punt) ;

æ > *ʊ*, b.v. *dæts* > [dʊʃ] (Duits), *vælst* > [vʊʃt̪] (vuilst) ;

æ/ɛ > *a*, b.v. *mætsən* > [maʃn] (metselen), (hij) *bet* > [bat̪] (bijt).

Deze drie overgangen manifesteren zich (nog) systematisch in de meeste dialecten van de Westbrabantse mouilleringkern. Een ander verschijnsel dat o.i.v. de mouillering kan optreden, is sluiting van de voorafgaande vocaal, b.v. [mɛŋʃ] > [mɪŋʃ] (mens), [muŋt̪] > [moŋt̪] (maand) (4). We kunnen de depalatalisering beschouwen

(4) Dat verschijnsel manifesteert zich echter niet systematisch, o.a. omdat de vocalen in de Brabantse dialecten al vrij gesloten gerealiseerd worden, b.v. [vis] en [kɪp̪t̪]. Sluiting manifesteert zich bijgevolg in hoofdzaak bij [ɛ] en [ʊ], b.v. [mɛŋʃ] (mens) > > [wɛŋʃ] (wens) en [moŋt̪] (maand) > > (hij) [ʊt̪] (haalt).

als een dissimilatorische reactie op de geprononceerde moullering, terwijl de sluiting veeleer het resultaat is van assimilatie (overname van de hoge tongpositie).

Ook de moulleringsregressie gaan met een aantal verschijnselen gepaard, maar we moeten daarbij wel voor ogen houden dat de regressie in de Brabantse dialecten volgt op een fase van ver doorgedreven moullering. Er is dus al sluiting en depalatalisering opgetreden vóór de concomitante verschijnselen bij de regressieve moullering opereren (5). Er kan dan nog verdere sluiting optreden, waardoor b.v. [mɪnʃ] > [mins] (mens), [bɪlʧ] > [bilt] (beeld). Het opmerkelijkste verschijnsel is evenwel de ontwikkeling van een epenthetische *i* tussen de (vooral) niet-palatale stamvocaal en de vroeger gemouilleerde consonantcluster, zodat b.v. [moɒtʃ] > [mo'ɪnt] (maand), [muʃ] > [mu'ɪts] (muts). Die epenthetische *i* kan in een verdere regressiefase zodanig inwerken op de vocaal dat die gepalataliseerd/umgelautet wordt. Dat valt ondubbelzinnig af te lezen uit de ontwikkeling van Wgm. *ä* en *α* in open lettergreep, b.v. [mo'ɪnt] > [moɛnt] (maand), (hij) [lʊ'ɪt] > [lɔɛt] (laat), maar het is ook mogelijk en zelfs zeer waarschijnlijk dat er een herpalatalisering (retro-umlaut) is opgetreden bij *y*, *æ* en *œ*, nadat die gedepalataliseerd waren. Tengevolge daarvan keert bijvoorbeeld [muʃ] terug naar [myts] (muts), [dʊʃ] naar [dɔɛts] (Duits), [maʃər] naar [mætsər] (metselaar).

(5) Dat geldt voor de Brabantse dialecten; wat de dialecten van het westelijke regressiegebied (Kaart 2) betreft, is het veel minder duidelijk of de moullering daar ooit zo sterk gewerkt heeft als in de oostelijkere dialecten.

3. VERBAND MOUILLERING-UMLAUT

3.1. Indicaties.

Een aantal bijzonderheden in de conditionering, in de concomitante verschijnselen en in de verspreiding van de Westbrabantse mouillering wijzen in de richting van een samengaan tussen de mouillering en de umlaut. Op grond daarvan kan men in overweging nemen of umlaut en mouillering dezelfde ontstaansoorzaak hebben. Of anders geformuleerd : Is het mogelijk dat een *i* of *j* in een onbeklemtoonde syllabe niet alleen umlaut van de stamvocaal, maar ook mouillering van de postvocalische consonanten veroorzaakt heeft ? Ik zal de belangrijkste indicaties die de Zuidnederlandse mouillerende dialecten ons daaromtrent verschaffen, hier even opsommen.

1. In de dialecten van de Denderstreek treedt eigenaardig genoeg geen mouillering op in ongelede woorden na historisch korte *a* en *o* (cf. *ander, gans, zolder, ons*). Men zou dat vanuit de diachronie kunnen verklaren : in die woorden kwam nooit een umlautsfactor (*i/j* in een volgende syllabe) voor. Vóór umlautsfactor is *a* immers overgegaan in *æ* of *ε*, b.v. *satjan* > *zetten, badi* > *bed(de)*. Korte *o* is een allofoon van Wgm. *u*, en het is alleen die laatste vocaal die vóór *i/j* kon voorkomen. In dat geval werd hij gepalataliseerd tot [y]/[ɹ], b.v. *kunjan* > *kunnen, fuljan* > *vullen*. Het lijkt dus niet onmogelijk dat de afwezigheid van een *i* of *j* in de Wgm. vormen waarop de ongemouilleerde *o*- en *a*- woorden teruggaan, tot op dit moment haar stempel drukt op de conditionering van de Westbrabantse mouillering.

2. In bimorfematische positie manifesteert de mouillering zich op de grens van twee morfemen, tengevolge van morfologische processen als flexie en derivatie. De meeste

afleidingssuffixen bevatten immers een dentaal als eerste segment. Moullering komt voor in de buiging en vervoeging van :

— substantieven : bij de pluralis op *-s*, b.v. [træŋʃ] ('treins'), bij afleidingen op oude genitief-*s*, b.v. [bærəvuʃ] (barvoets) en afleidingen op *-st*, *-sel*, *-t*, *-d*, b.v. [wunʃt] (woonst), [ɣrunʃəl] (groensel), [itə] (hitte), [britə] (breedte) ;

— adjectieven : comparatieven (met epenthetische *d*) en superlatieven, b.v. [sɣunəʀ], [sɣunʃt] bij [sɣu.²n]/[sɣy.²n] (schoon) en afleidingen op *-s*, b.v. [sɣunzo:vəʀ] (schuins over) ;

— werkwoorden : moullering treedt op bij alle werkwoorden met stam op *t*, *d*, *n* en *l* in de 2° en 3° pers. enk. en 2° pers. mv. OTT en in de imperatiefvorm ; daarnaast ook in alle preteritumvormen en het voltooid deelwoord van zwakke werkwoorden, b.v. flexie van *zetten* : gij/hij [zɛt] (presens), [zɛtŋ] (preteritum), (heeft) [ɣəzɛt] (perfectum). De gelijkenis tussen deze morfologische categorieën en die waarin in het Duits umlaut optreedt, is opvallend. De secundaire umlaut heeft zich in het Duits en in de Limburgse dialecten kunnen handhaven omdat er daar een revaluatie van de umlaut op gang was gekomen, waardoor hij met morfologische functies belast werd (cf. Van Loon, 1986 : 36). In het licht daarvan is het wel zeer opmerkelijk dat de moullering bij regressie het langst stand weet te houden in morfologische categorieën. Wordt de moullering in de Westbrabantse dialecten misschien onbewust ook als een morfologisch onderscheidingsmiddel ervan ?

3. De moullering opereert wel op de morfeemgrens, maar niet over de woordgrens heen (cf. *wild*, (hij) *wilt*, (ik) *wil da*). Ook dat kan erop wijzen dat oorspronkelijk

de voorwaarde voor het optreden van mouillering in een volgend woordintern *i*-element gelegen was.

4. In de Westbrabantse mouilleringkern ontstaat als reactie op het mouilleringsverschijnsel depalatalisering van de voorafgaande vocalen *y*, *œ* en *æ*, b.v. [muʃ] (muts), [kɫapər] (kleiner), [dʊʃ] (Duits). Dat proces levert het spiegelbeeld op van de umlaut op de korte vocalen in het Duits, cf. *Kunde* > < *kündigen*, *Topf* > < *Töpfe*, *fallen* > < *fällt*. Schematisch :

y -----> u
 œ -----> ʊ
 æ/ɛ -----> a

Anderzijds zijn we in een deel van het regressiegebied van de mouillering getuige van een ontwikkeling die dan weer pallel met de oude umlautswerking schijnt te verlopen, en die we daarom mouilleringsumlaut (of « tertiaire » umlaut ?) zouden kunnen noemen :

u -----> y
 ʊ -----> œ
 a -----> æ/ɛ

Enkele voorbeelden : [bærəvyts] (barvoets), [mytə] (moeite), (hij) [lœt] (laat), [mœnt] (maand). Dat soort van palatalisering volgt echter meestal op een tussenfase met *i*-epenthese (dus op vormen als [bærəvuⁱts], [moⁱnt] enz.). Hoe dan ook, dit soort van mouilleringsumlaut roept de volgende vraag op : als er zich op dit moment umlaut uit (al dan niet verdwijnende) mouillering ontwikkelt, waarom zou dat dan niet in de tijd van de primaire en secundaire umlautswerking het geval geweest kunnen zijn ?

5. Ook in de Westbrabantse realisaties van *vet* vinden we indicaties voor een mogelijke correlatie mouillering-umlaut. In een vrij groot aantal dialecten wordt dat woord als [vaʧ] of (zonder depalatalisering) [væʧ]/[vɛʧ] uitgesproken. Hoewel niet voldaan is aan de voorwaarde van het clusterverband, komt in dat woord dus mouillering voor. Dat is m.i. in eerste instantie te danken aan de oude vorm met *i*-element **faitid*. De geminaat die bij latere syncope ontstaan is (**fëtt* > **fëtt*), zal de aldus ontstane mouillering ongetwijfeld nog verstevigd hebben.

6. Dat een palataal segment *i* of *j* mouillering van de voorafgaande vocaal kan veroorzaken, blijkt ook weer uit de synchrone dialecten. In heel wat Zuidnederlandse dialecten worden woorden als *politie*, *olie*, *spinazie* enz. met een gemouilleerde consonant gerealiseerd : [poliʃə]/[poliːʃə], [oːlə], [spinuʒə]. Het betreft hier weliswaar een ander verschijnsel dan de clustergebonden mouillering, maar ook dit soort van (assimilatorische) mouillering manifesteert zich het consequentst in de Westbrabantse mouilleringshaard. Als we op dit ogenblik nog duidelijke indicaties krijgen voor de palatale werking van een *i* of *j* op een voorafgaande consonant, dan heeft die invloed zich misschien ook wel in vroegere tijden gemanifesteerd.

De meeste van de aangehaalde argumenten (1 tot 4) hebben betrekking op de conditionering van de mouillering ; het m.i. belangrijkste argument voor de koppeling mouillering-umlaut wordt echter door de verspreiding van die twee verschijnselen in Zuid-Nederland aange-reikt.

7. Er bestaat niet alleen een vrij duidelijke overeenkomst in het huidige verspreidingsgebied van de secundaire umlaut en van de mouillering, maar bovendien valt de westgrens van die twee gebieden min of meer samen.

Zoals bekend treft men de secundaire umlautsproducten in de continentale dialecten aan, ongeveer van de Denderstreek tot Limburg (6). In datzelfde gebied komen ook vormen voor van (intense of regressieve) moullering. De secundaire umlaut en de moullering hebben allebei in meerdere of mindere mate regressie ondergaan en dat heeft in beide gevallen een terraslandschap doen ontstaan. Alleen is het terraslandschap van de moullering ietwat anders gestructureerd dan dat van de umlaut. Bij de secundaire umlaut is er een duidelijke « Staffelung » van oost naar west, in die zin dat de secundaire umlaut zich tot op heden volop manifesteert in het uiterste oosten van het Nederlandse taalgebied, terwijl de werking ervan in westelijke richting steeds sterker afneemt. Het regressiegebied van de moullering is echter anders ingedeeld. De moullering neemt dus niet af van oost naar west, maar is teruggedrongen tot de uiterst westelijke (Denderstreek) en oostelijke (Oost-Limburg) randen van het gebied waarin ze wellicht ooit geopereerd heeft; in de tussenliggende dialecten is er dan wel weer een duidelijke gradatie in het verval van het moulleringsproces waar te nemen. Zoals gezegd zijn de belangrijkste kenmerken van dat verval *i*-epenthese, met in het daarop volgende stadium palatalisering, b.v. (hij) [lʊt] > [lʊ^t] > [lœt] (laat).

Ik hoop hiermee de plausibiliteit van een verband tussen umlaut en moullering te hebben aangetoond (7).

(6) In de Denderstreek komt wel geen morfologische umlaut (meer) voor (tenzij dan op korte *a*, b.v. *menneke*, *lemmeke*), maar wel restanten van secundaire umlautswerking op lange vocalen (b.v. in *kaas*, *groen*).

(7) Het feit dat ik moullering en secundaire umlaut aan elkaar relateer, hoeft nog niet te impliceren dat er in de huidige dialecten met umlaut noodzakelijk ook nog gemouilleerd wordt. De moullering kan gerust verdwenen zijn nadat ze umlaut veroorzaakt had, wat tenslotte ook in bepaalde woorden met primaire umlaut is gebeurd in de huidige moullerende dialecten van West-Brabant, b.v. **badi* > [bedə] (bed).

Exacte aanwijzingen daarvoor kunnen we natuurlijk niet geven ; we moeten ons jammer genoeg behelpen met een speculatief-hypothetische reconstructie van lang vervlogen feiten. Toch denk ik dat we op grond van de mouilleringgegevens het volgende kunnen poneren :

— Een *i* of *j* in een beklemtoonde syllabe kon mouillering van de voorafgaande consonant(en) veroorzaken.

— De mouillering is op z'n minst concomitant met de umlautswerking tot stand gekomen en misschien is de umlaut zelfs door bemiddeling van de tussenliggende gemouilleerde consonanten ontstaan (= mouilleringstheorie).

— Uit het voorafgaande volgt tenslotte ook dat de mouillering zeer oud is ; ze zou immers — net zoals de umlaut — van vóór de Oudnederlandse periode kunnen dateren.

3.2. Tegenindicaties.

We kunnen niet onvoorwaardelijk van die veronderstellingen uitgaan, aangezien er ook weer vanuit de Westbrabantse dialecten een aantal belangrijke tegenindicaties voor de correlatie mouillering-umlaut rijzen. Aan de ene kant zijn er de woorden waarin geen mouillering voorkomt ondanks de aanwezigheid van een umlautsfactor/mouilleringfactor in historische tijd ; aan de andere kant zijn er de woorden waarin dan weer wel mouillering optreedt, hoewel er nooit een UF/MF gestaan heeft. Ter illustratie :

1. Als de stamvocalen bij de umlautontwikkeling hun palatale kleur via de tussenliggende consonanten gekregen hebben, dan moet men veronderstellen dat alle consonanten, wat hun articulatieplaats ook was, min of

meer mouilleerbaar waren, aangezien de umlaut zowel vóór alveolaren als vóór velaren en labialen aan de dag treedt. De huidige Westbrabantse mouillering daarentegen manifesteert zich vrijwel uitsluitend bij de alveolaire consonanten.

2. De Westbrabantse mouillering is aan clusters gebonden, enkelvoudige alveolaire consonanten worden dus niet gemouilleerd, ook al werden ze in historische tijd gevolgd door een UF/MF, o.a. in *bed*. Bezwarender lijkt echter het feit dat mouillering evenmin optreedt bij oude alveolaire geminaten, b.v. *zetten* < **satjan*, *kennen* < **kanjan*, *tellen* < **taljan*. Op het eerste gezicht is daar toch voldaan aan de eis van clustering.

3. De synchrone mouillering opereert niet op de homogene alveolaire clusters *st/zd*, *rt/rd*, *rs/rz*. Nochtans konden die clusters in historische tijd wel gevolgd worden door een umlautsfactor, cf. *vast* — *bevestigen*.

4. Blokkering van het mouilleringproces door voorafgaande *α* en *o* schijnt door de afwezigheid van een umlautsfactor in het Westgermaans geconditioneerd te zijn. Nochtans kan dat niet veralgemeend worden: er zijn heel wat woorden waarin de mouillering toch opereert hoewel er nooit een *i* of *j* in aanwezig was, b.v. *smelten*, *winter*. En zelfs in jongere woorden, die pas later door ontlening in de dialectwoordenschat zijn opgenomen, kan de mouillering zich manifesteren, b.v. *plaats*, *plint*, *tent*, en daar is een oorspronkelijk postconsonantisch palataal segment eveneens uitgesloten.

3.3. Herconditionering.

Hoe moeten we die diverse argumenten pro en contra de mouilleringstheorie nu met elkaar verzoenen?

De argumenten die tegen de mouilleringstheorie pleiten, kunnen ondervangen worden als we ervan uitgaan dat er op de Voornederlandse mouillering een periode gevolgd is waarin het mouilleringsverschijnsel geherinterpreteerd werd. In dat geval moet men echter veronderstellen dat de oude mouillering door bepaalde omstandigheden (wijzigingen in het vocalisme en/of consonantisme) zwakker was komen te staan, zodat de oorspronkelijke conditionering misschien ondoorzichtig geworden was. De herinterpretatie van de mouillering leidde tot een herconditionering, waarbij nu alleen nog geclusterde alveolaire consonante binnen het bereik van het mouilleringsproces vielen.

Het idee dat de Westbrabantse mouillering het gevolg zou zijn van een herstructurering van een ouder mouilleringsverschijnsel, kan vrij gemakkelijk verdedigd worden. Mouillering is universeel, maar in de meeste talen gaat het om een mouillering tengevolge van assimilatie (8). De huidige Westbrabantse mouillering is allesbehalve assimilatorisch geconditioneerd. Zoals we zagen treedt ze niet op tengevolge van een omringend palataal segment, maar doordat alveolaire consonanten zich in een welbepaalde formatie groeperen. Bovendien is de mouillering gekoppeld aan andere processen, waaronder de vocaalverkorting en de vocalische depalatalisering. Een dergelijke complexe conditionering van de mouillering is zeer ongewoon en het is dan ook waarschijnlijk dat de Westbrabantse mouillering haar wortels heeft in een ouder assimilatorisch — en dus natuurlijk — mouilleringproces.

(8) Zie daarvoor Bhat, 1978. Daarnaast bestaat ook nog de mouillering als *emfatisch/expressief* middel, b.v. in *sjonge/tjonge*. Zie o.a. Roelands (1964).

Hoe is de herstructurering van de Oudnederlandse mouillering dan verlopen? Als antwoord op die vraag zou ik de volgende hypothetische evolutieschets van de mouillering willen voorstellen.

Als we veronderstellen dat de umlautsfactoren ook mouilleringsfactoren waren, dan moet er een Oudnederlandse mouilleringcorrelatie bestaan hebben, die het gevolg was van een palataal segment in een volgende syllabe (b.v. *badi* > *bađi*, *mannisko* > *maņisko*). Op het moment dat de heldere vocalen in de uitgangen verdof-ten, was de mouillering tot verdwijnen gedoemd, aangezien ook de mouilleringsfactoren geëlimineerd werden. Demouillering was dus het logische antwoord op het verval van de uitgangen. Wou een taal de mouillering als uitgesproken consonantverschijnsel behouden, dan was een herstructurering van het verschijnsel absoluut noodzakelijk. Volgens mij is dat ook gebeurd in de continentale dialecten, waar de mouillering geherconditioneerd werd naar de alveolaire consonantclusters toe.

Voor de plausibiliteit van een dergelijke herconditionering, die zich heeft toegespitst op de alveolaire clusters, vinden we steun bij een aantal algemene principes uit de fonetica en bij enkele historische en synchrone taalverschijnselen. Zo staat het vast dat de alveolaire consonanten : (1) erg mouilleringsgevoelig zijn en (2) gemakkelijk clusteren.

Ad (1) : Alveolaren zijn vatbaarder voor mouillering dan de andere consonanten en dat is niet zo verwonderlijk. Articulatorisch gezien zijn de gemouilleerde consonanten gekenmerkt door heffing van het tonglichaam enerzijds en anderzijds door verplaatsing (en verbreding) van het articulatiepunt naar het palatum toe. Dat betekent dus dat de tong het belangrijkste werk levert bij de

mouillering. Bij de alveolaren is de voortong de articulator, bij de velaren is dat de achtertong. Welnu, de voortong is veel gespierder en flexibeler dan de achtertong en als gevolg daarvan zijn de alveolaire consonanten vatbaarder voor mouillering dan de velaren. De labialen zijn in principe niet mouilleerbaar, aangezien ze niet met de tong maar met de lippen gerealiseerd worden. Een van de kenmerken van mouillering is echter heffing van het tonglichaam naar het midden van het monddak toe. Die beweging kan wel uitgevoerd worden, aangezien de tong tijdens de articulatie van de labialen vrij kan bewegen. Dat houdt in dat labialen goede *geleiders* van de palatale articulatie (in casu de hoge tongpositie) kunnen zijn. Op die manier valt te verklaren waarom umlautswerking ook vóór labiale consonanten heeft plaatsgevonden (9).

Afhankelijk van de genoemde articulatorische eigenschappen van de verschillende consonanten, bestaan er onvermijdelijk intensiteitsverschillen tussen de diverse mouilleringsprodukten. Een mogelijk gevolg daarvan is dat bij demouillering (tengevolge van het verval van de uitgangen) de gemouilleerde velaren en palataal gekleurde labialen veel gemakkelijker — en dus sneller — hun palatale timbre zullen opgeven dan de gemouilleerde alveolaren. De impuls tot herstructurering van het mouilleringsverschijnsel zal dan ook naar alle waarschijnlijkheid van die laatste groep (van (nog) niet gedemouilleerde consonanten) uitgegaan zijn.

(9) Bij Greenberg (1970 : tabel XVI) wordt de gradatie in mouilleerbaarheid van de diverse consonantcategorieën duidelijk geïllustreerd aan de hand van de frequentie van de palatale consonantreeksen in het Russisch : de gemouilleerde alveolaren hebben de hoogste frequentie, bij de velaren ligt die al aanzienlijk lager en bij de labialen tenslotte is ze uiterst gering.

Ad (2) : Alveolair clusteren gemakkelijker dan andere consonanten. We vinden daar niet alleen indicaties voor in de ontwikkeling van de Nederlandse standaardtaal en van de dialecten (10), het lijkt bovendien om een universeel verschijnsel te gaan. Clustering komt vaak voor op de naad van twee morfemen en in heel wat talen bevatten de flexie- en derivatiemorfemen een alveolair consonantsegment. Blijkens de huidige Westbrabantse mouilleringvormen heeft het clusterverband een rol gespeeld bij de herconditionering van de Oudnederlandse mouillering. Het is vrij logisch dat een gemouilleerde consonant sterker staat als hij geclusterd is met een andere palataal dan als hij geïsoleerd staat; de afzonderlijke consonanten versterken elkaar immers in hun palatale articulatie. De oude syncope van *a* in afleidings- en flexiesuffixen had heel wat nieuwe alveolaire clusters doen ontstaan, b.v. *settede* > *sette*, *grootst* > *grootst* (en dat maakte de groep van consonanten die weerstand konden bieden aan de mouillering regressie groter). Uit Middelnederlandse teksten blijkt bovendien dat de syncopering van de verdopte vocalen in de uitgangen het eerst toepassing vond bij stammen op een dentale consonant. Zo werd *lenet* in het schrift al vlug als *lent/leent* gerealiseerd, terwijl bijvoorbeeld werkwoordsvormen als *gevet* en *leghet* nog vrij lang met een tussendaande vocaal geschreven worden (cf. Franck, 1910 :

(10) Van Loon (1986 : 144-145) wijst erop dat uit de huidige fonotaxis en uit de historische ontwikkeling van het Nederlands een voorkeur voor clusters met alveolaire consonanten kan worden afgeleid, b.v. *ernst*, *koorts*, *angst*, *stromen*. Het is trouwens zo dat alle clusters (met uitzondering van *kw*) tenminste één alveolaire consonant bevatten; na *a* zijn de clusters zelfs homogeen alveolair, b.v. *sedert*, *tijdens*, *ochtend*. Ook vele assimilaties en andere evoluties passen in die tendens tot « apicalisatie », b.v. de evolutie van Igm. *sr* > *str*, metathesis bij volgende alveolair, b.v. *brestan* > *bersten*; wel assimilatie van *mb* > *mm* (b.v. Osa. *embar* > *emmer*) en van *ng* > *ŋ* (b.v. Osa. *fingar* > *vinger*), terwijl er (in het A.N.) geen assimilatie is opgetreden van *nd* > *n*, b.v. Osa. *findan* > *vinden*.

21 vv., Overdiep, 1946 : 76, Van Loey, 1976 : 57). Deze onderscheiding in aanleg tot clustering wordt gesteund door de synchrone dialecten van de Denderstreek. Daar is recent een nieuwe syncope opgetreden, die zich uitsluitend na (al dan niet gemouilleerde) alveolaire consonanten doet gelden, b.v. [lv.^otn] (laten), [v.^oln] (halen), [moɹ:] (maanden) > < [mv:kən] (maken), [slv:pən] (slapen) (11).

Misschien is intussen aannemelijk geworden dat er een herconditionering gevolgd kan zijn op de verdwijnende Oudnederlandse mouilleringscorrelatie en dat de impuls daartoe van de alveolaire consonantclusters uitgegaan is. Daardoor wordt de Oudnederlandse assimilatorische moullering afgelost door een moullering die in zekere zin autonoom is. De herconditionering is waarschijnlijk wel in verschillende golfbewegingen tot stand gekomen, maar volgens mijn hypothese zou ze aan het eind van de 12de eeuw al grotendeels haar huidige vorm aangenomen hebben (12). Door analogiewerking worden alveolaire clusters nu ook gemouilleerd in woorden waarin nooit een *i* of *j* voorkwam (b.v. *maand* < Got. *mênôps*, *veld* < Germ. **felpa*) en later kon ze ook toegepast worden op nieuwe woorden en leenwoorden, woorden dus die niet van meetaf aan in de erfwoordenschat aanwezig waren (b.v. *plint*, *kelder*, *punt*).

(11) Of de syncopering nu voorafgaat of volgt op de herinterpretatie van de moullering, is niet zo duidelijk, maar ze heeft er hoe dan ook een essentiële rol in gespeeld. Ze kan het optreden van de moullering in clusterverband geconditioneerd hebben, of in het andere geval aan de herinterpretatie een nieuwe conditie toegevoegd of een bestaande conditie verstevigd hebben.

(12) Ik leid dat af uit de relatieve chronologie van de moullering t.o.v. andere, beter te dateren, klankverschijnselen, die op de een of andere manier van belang zijn geweest voor de herconditionering van de moullering (o.a. de *ɶ*-syncope, de opheffing van de Wgm. geminaten, de verwijding van de korte vocalen *i* en *y*).

De manier waarop de evolutie van de Oudnederlandse assimilatorische moullering naar een clustergebonden Zuidwestbrabantse moullering volgens mijn hypothese verlopen is, zou ik beter kunnen detailleren ; de aflossing is immers niet van vandaag op morgen gebeurd en dus zullen er wel andere klankprocessen bij betrokken geraakt zijn. Het zou ons echter te ver voeren als ik hier de hele evolutieschets zou geven (13). Bovendien draagt ze ook niets wezenlijks bij tot de discussie over het verband tussen umlaut en moullering. Ik hoop dat ik met mijn analyse van de Westbrabantse moullering een nieuwe invalshoek heb aangebracht voor de studie van de umlaut.,

Lut KEYMEULEN.

(13) Zie daarvoor Keymeulen, 1991 : hoofdstuk 6.

Literatuur

- BHAT, D.N.S. (1978) : PALATALIZATION. In, *J.H. Greenberg (red.), Universals of Human Language*, Volume 2, Phonology, California, 47-92.
- CARÈME, M. (1950) : De mouillering in de Zuidnederlandse dialecten, *Leuvense Bijdragen*, 40, 113-139.
- COLINET, Ph. (1896) : Het dialect van Aalst, *Leuvense Bijdragen*, 1, 1-59, 99-206, 228-308.
- CULJPERS, J. (1885) : Iets over het dialect van Neeritter, Prov. Limburg, *Onze Volkstaal*, III (1885-90), 145-158.
- DUPONT, J. (1910) : Het dialect van Bree. Eene fonetisch-historische studie, *Leuvense Bijdragen*, 9 (1910-11), 193-212 ; 12 (1914-1920), 135-186 ; 14 (1922), 33-168.
- FRANCK, J. (1910) : Mittelniederländische Grammatik mit Lesebuch und Glossar, Leipzig, 2de uitgave.
- GOEMANS, G. (1897) : Het dialect van Leuven, eene fonetisch-historische studie, *Leuvense Bijdragen*, 2 (1897-1899), 1-76, 103-186, 219-340.
- GOOSSENS, J. (1980) : Middelnederlandse vocaalsystemen, *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*.
- GOOSSENS, J. (1989) : Primaire en secundaire umlaut in het Nederlandse taalgebied, *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, 29, 61-65.
- GAULS, J., GROOTAERS, J. (1930) : Klankleer van het Hasseltsch dialect, Leuven.
- GREENBERG, J.H. (1970) : Language Universals, in, *Sebeok, F. (red.), Current Trends in Linguistics*, vol. III, Den Haag, 61-112.
- GROOTAERS, L. (1908-1911) : Het dialect van Tongeren. Een fonetisch-historische studie, *Leuvense Bijdragen*, 8 (1908) : 101-257, 8 (1909) : 268-353, 9 (1910) : 1-35, 9 (1911) : 121-136.

- KATS, J. (1939) : Het phonologisch en morphologisch systeem van het Roermonds dialect, Roermond.
- KEYMEULEN, L. (1986) : De mouillering in de Denderstreek en het aangrenzende gebied : het verband tussen mouillering en vokaalverkleuring, in, *Devos, M. Taeldeman, J. (red.), Vruchten van zijn akker, hulde-album voor Prof. V.F. Vanacker*, Gent, 267-293.
- KEYMEULEN, L. (1991) : De mouillering in de Westbrabantse dialecten. Conditionering, implicaties, verspreiding en historische situering, 3 delen, Gent, onuitgegeven proefschrift.
- MAZEREEL, G. (1931) : Klank- en vormleer van het Brusselsch dialect met zijne plaatselijke verscheidenheden, Leuven.
- MERTENS, A.M. (1883) : Het Limburgsch Dialect, *Onze Volkstaal*, II (1883-85), 203-265.
- OVERDIEP, G.S., VAN ES, G.A. (1946) : Vormleer van het Middelnederlandsch der XIIIde eeuw, Antwerpen.
- ROELANDTS, K. (1964) : Expressieve varianten van anlautkonsonant, *Taal en Tongval*, 16, 147-149.
- Reeks Nederlandse Dialectatlassen o.l.v. E. BLANCQUAERT en W. PÉE, Antwerpen, 1925-1964.
- ROOTH, E. (1929) : Nordfriesische Streifzüge, Laut-und Wortgeographische Studien, Leipzig.
- SCHERER, W. (1878) : Zur Geschichte der deutschen Sprache, Berlin, 2de druk.
- SIEVERS, E. (1895) : Abriß der altenglischen (angelsächsischen) Grammatik, 16. Auflage von Karl Brunner (1963).
- SIEVERS, E. (1901) : Grundzüge der Phonetik. Zur Einführung in das Studium der Lautlehre der indogermanischen Sprachen. Leipzig.
- VAN GINNEKEN, J. (1934a) : De consonant-mouilleering in een groep Nederlandsche dialecten, *Onze Taaltuin*, 3, 302-317.
- VAN GINNEKEN, J. (1934b) : De Oudnederlandsche umlaut en de mouilleering, *Onze Taaltuin*, 3, 212-225.
- VAN GINNEKEN, J. (1935) : De correlatie van harde en weeke medeklinkers in het Oud- en Nieuwnederlandsch, *Onze Taaltuin*, 3, 302-317.
- VAN LOON, J. (1986) : Historische Fonologie van het Nederlands, Leuven/Amersfoort.

- VAN LOEY, A. (1976) : Middelnederlandse Spraakkunst, I, Vormleer, Groningen, 8ste druk.
- VERSTEGEN, V. (1953) : D na N en L in een groep Oostlimburgse dialecten, *Taal en Tongval*, 5, 164-168.
- VOSSEN, A.F. (1965) : Korte beschrijving van het Nederweerts, vergeleken met een paar aangrenzende dialecten, *Taal en Tongval*, 17, 51-62.